

A Lehetséges Történelem egyik példája

Darvasi László: *Jaufre Rudel*

Tisztelt hallgatóim!¹ Mint többnyire, úgy ebben az előadásban is meglehetősen nehezen jutunk el a tárgyunkhoz, ezért az eleje kicsit nehéz lesz, és egyáltalán nem szórakoztató. A főcím történész szakemberhez illene inkább, akinek ugyanúgy a múlthoz van köze, mint a történelmi regényíróknak, és mint egyébként mindannyiunknak. Kezdetben röviden megpróbálom a „lehetséges” jelzőt értelmezni, mint a múlt, a történelem és az irodalmi szöveg lehetőségességét. Majd érinteni kívánom az európai és a magyar kulturális középkorra vonatkozó 19-20. századi elgondolásokat modern vagy újkori magyar történelmi regényeinkben, az utólagosság és a lehetőségesség nézőpontjából. És csak ez után térek rá Darvasi László „játékára” egy középkori szerelmi történettel, azokra a műfogásokra vagy eljárásokra (az orosz formalisták приёмjaira és a francia strukturalisták procédé-ire gondolok), amelyekkel kortársunk az eredeti történetet szétszereli, elemeket átvesz belőle, más elemeket töröl, és könnyörtelenül hozzáír. Az egész írás- és gondolkodásfolyamat felfogható úgy is, mint belegubózkodás a múltba vagy a történetekre széteső történelembe, azért, hogy (ne megszabaduljunk tőle, de) felszabaduljunk alóla.

Igen nehéz a „lehetséges” jelzőt értelmezni. Azért nehéz, mert köznap gondolkodásunk szembeállítja a „van”-nal: a lehetséges valami olyasmi, ami ugyan lehetne, de még nincsen. Míg az így fölfogott lehetőségessel szemben az a lehetetlen áll, ami nincsen, mert nem is lehetne. De a közfelfogás lehetőségesség-fogalmát kétarcú dolog a történelmi múltra rávetíteni. Hiszen ekkor előáll az a ’mi lett volna, ha’, amiről Petri György joggal mondta egyik interjújában, hogy az ilyesmi a történelem vagy a múlt kísértetcsarnokába való. Nehezebb azonban a probléma, ha a jelenben gondolkodunk, amely valóságosan tartalmaz lehetőségeket, ismétlem, a jelenben. E lehetőségek a jelen esélyei, e lehetőségek a mindenkori jelen mozgásterében vannak benne. Amikor ez a jelen immár múlttá vált, számos lehetősége nem valósult meg, gyakori, hogy az események olyan irányt vesznek, amely irány az akkori jelenben lehetőségként föl sem merült. A bármikori jelen lehetőségességei (esélyei)

¹ A Szolnokon 2013. január 30-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

foglalkoztatják a történelemelméletek szakkutatóit is: vannak hívei annak a történészi mentalitásnak, amely az immáron rég múlttá vált jelenek megmutatását és értékelését nem az utólagosság állapotában már ismert „eredmények” vagy „következmények” közelíti meg, hanem igényli a valaha-volt jelen akkori esélyeinek, lehetőségeinek a megmutatását (már csak azért is, hogy szemléletünkben a történelmi események ne váljanak túldeterminálttá, ne ismételtessük katatón módon, hogy ’ez nem történhetett másként’.

De anyanyelvem félre is vezetett, amikor a lehetségességre úgy gondoltam, mint ami lehetne, mint ami megcsinálható, valamikor a távolabbi jövőben. A neolatin nyelveken keresztül világossá vált, hogy mi két külön fogalmat vagy fogalmi létezőt egyazon szóval jelölünk meg. Hiszen a magyarban mind a possibilitas, mind a potentialitas ’lehetőség’ és ’lehetségesség’, holott e kettő messze nem ugyanaz, de talán még csak nem is rokon dolog. Már vagy húsz esztendeje foglalkoztam egy párizsi irodalmi társaság elgondolásaival és munkáival (ez az **Ouvroirs de Littérature Potentielle**, az OuLiPo, vagyis A Lehetséges (pontosabban: Potenciális) Irodalom Műhelyei), amikor föltűnt, hogy nevükben nem ’littérature possible’ (posszibilis irodalom), hanem ’littérature potentielle’ (potenciális irodalom) áll, és az általuk művelt irodalomcsinálás termékei csak az utóbbi értelemben ’lehetségesek’. S bár e csoport akaratlagosan és soha nem adott meg eszme- vagy gondolattörténeti mögöttest, vagyis nem fejtette ki a maga lehetségesség-elgondolását, a végső forrás egészen nyilvánvaló: Arisztotelész *Metafizikájának* **K** könyve.² „Van, ami valóságosan van, és van, ami lehetőség szerint, s van ismét, ami valóságosan és lehetőség szerint létező /.../”, mondotta a Sztagirita. Ezzel mintegy bevitte a fennálló dolgokba, a körülöttünk lévő dolgokba a lehetségességet. Örültem, mert fontos, hogy a lat. potentialitas ógörög megfelelője nála a δυνάμις, és a lehető legszorosabb kapcsolatban áll a mozgással és a változással. A lehetségesség a létezés lehetségessége és a létezők változásainak a lehetségessége. Saját megfogalmazásomban: valami ’van, hiszen lehet’, de ez megfordítható is, mert valami ’lehet, hiszen van’.

Nem tudom, a múlt – és a belőle idővel lepárolt-megszerkesztett-kialakított-megcsinált – történelem a létezők milyen osztályába tartozik. Abban az értelemben kétségtelenül van, hogy a mindenféle időbeli múltakból a legkülönbélebb *nyomok*, *nyomjelzések* ránk maradtak, tárgyi, nyelvi és szellemi emlékek, és ezek itt vannak körülöttünk 2013-ban is. A múlt éjszaka Önöknél egy múzeumban aludtam (no, nem, mint *A Foucault-inga* egyik szereplője, aki zárás

² Arisztotelész: *Metafizika*, ford. Halasy-Nagy József (1936, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécssett), (1065b-1066a), 282. p.

előtt egy kiállító teremben bűjt el), és jó volt arra gondolni, hogy a múltakból itt maradt tárgyak nem messze tőlem 'valóságosan létezők', magukba zárván létrejöttük lehetőségét. Ami a történelmi regényeket illeti, ezek a – tárgyilag – könyvek egyszerre valóságosan és lehetőség szerint létezők: léteznek, mert vannak, kinyithatom őket, beléjük lapozhatok, olvashatom őket. De az a világ, amit valamely történelmi múltból a megírás jelenében megépítenek és a közzététellel élénk tájazzák, miként léteznek?

A történelmi regény írója és a szaktörténész, a művelődéstörténész, a zene, a tánc, a viselet kutatója, a történelmi néprajz szakembere rokonok. Annyiban feltétlenül, hogy mindketten a múltból ránk maradt emlékekhez intézik kérdéseiket (a jelenből vagy a jelenben), de különböznek is egymástól, azon egyszerű oknál fogva, hogy a regényírónak gyakran más kérdései vannak, mint a szakkutatónak. Az adatgyűjtésbe és adatismeretbe mámorosan belebódult szakkutató is valamilyen összefoglaló látomás kialakítására törekszik, van szabadsága is arra, hogy olykor álmodozzon, de ritkán tesz föl olyan kérdéseket, mint amilyeneket Thomas Mann tett föl Kerényi Károlynak a *József és testvérei* írása közben. Engem megfogott, hogy az *Erdély-trilógia* írásakor Móricz Zsigmondot szerfölött elkezdték érdekelni a kutyák nevei a 17. század első harmadából. Nos, a szakkutatók és a regényírók érdeklődésének olykor hasonló, olykor más irányát röviden érzékeltetni szeretném egy részében bizonyára közismert példával. A magyar 19-20. század is élénk érdeklődéssel fordult az európai és a magyar középkor felé, természetesen az azonosságokat és a különbségeket vizsgálva. Ebben az építészettörténet képviselőitől kezdve a művelődéstörténészekén át a gazdasággal foglalkozókig és az irodalomtörténészekig igen sok tudományág képviselője érdekelve volt. Irodalmi művek is élesen vetették föl a kérdést: volt-e egyáltalán a 13-15. században magyar lovagi kultúra, s ha volt, milyen arculatú volt, főként a déli, oc nyelvű, valamint az ófrancia és a német udvari kultúrával összehasonlítva. Voltak szakkutatók, aki a középkori magyar kulturális tagolódást megfeleltetni kívánták a nyugat-európai hármastagolódásnak: ha *ott* volt lovagi-udvari, egyházi és népi kultúra (később kiegészülve a városival), akkor nálunk is, *itt* is meg kellett lennie e hármasságnak. És ha nagyon vágyunk valamire, előbb-utóbb lesz is, mert létrehozuk.

Az udvari-lovagi kultúrát illetően a szakkutatók nagyjából három csoportra oszthatók. 1) annak hívei, hogy ilyen magyar kultúra létezett, és e kultúra igen gazdag volt. 2) Ilyen kultúra kétségtelenül létezett, bár csak igen halvány, alig megragadható nyomai maradtak fenn (ez volt például Kurcz Ágnes véleménye, aki a legapróbb nyomokat is igyekezett fölkeresni). 3) Bár jártak Magyarországon trubadúrok (három is!) és Minne-költők a 12-13. században, ez teljesen érintetlenül hagyta a nem trubadureszk magyar kultúrát (e radikális

értelmezést képviselte Zemplényi Ferenc, és én is). Nos, a 19-20. századi irodalmunk is hasonló válaszokat adott. Például a nyugat-európai és a magyar lovagi-udvari kultúra remekül megfér egymással Kisfaludy Sándor *Regék a magyar elő-időkből* című kötetében, 1807-ben.